

О. В. Ясь

Міф історичний

МІФ ІСТОРИЧНИЙ – своєрідна, зазвичай, спотворена форма історичної свідомості, у якій конкретні знання та інтерпретації процесів, подій, явищ і фактів минувшини передано за допомогою образів, символів, переказів, легенд чи інших емоційно-психологічних, ірраціональних, інтуїтивних компонентів, поєднаних із вибраними, тенденційними елементами логіко-раціонального пояснення. М. і. походить від класичного, архаїчного міфу, який виник у процесі переходу від одухотворення природи до персоніфікації і символіч. репрезентації світу культури. Його первин. джерелами є усні повідомлення представників старшого покоління, які виступають очевидцями, свідками істор. подій, зокрема хранителями пам'яті певної спільноти (етносу, суспільства, культу тощо); визначал. чинником формування – відсутність критично-скептич. настанов щодо ставлення до «своїх» образів минулого за родовими, етніч., нац., соц., расовими, статевими, конфес., груп., профес. чи ін. ознаками. М. і. ґрунтується на іманент. логіці саморозгортання, скеров. на komponування соціокультур. явищ і процесів задля створення ідеал. конструкцій-образів, що мають низку певних рис, ознак, характеристик, властивостей, які впродовж тисячоліть побутують у колектив. пам'яті. Натомість поняття як логічно-рац. складові посідають другорядну та підпорядк. роль (певні вкраплення до мережі ідеал. уявлень). Суб'єкт істор. дії в М. і. персоніфікується у вчинках героя, щодо якого люд. спільноти виступають як об'єкт творення історії. Переказ діянь знакових для етнокультур. традиції істор., легендар. чи напівлегендар. осіб супроводжує розповідь про їхнє побутування відповід. сакрал. ореолом (брати Кий, Щек, Хорив та їхня сестра Либідь – фундатори Києва, великий князь київський Володимир Святославич – хреститель Київ. Русі). Характер. ознакою М. і. є співучасть героїв минувшини (богів, предків-піонерів, вождів, «батьків-фундаторів», визнач. істор. діячів та ін.) у житті сучас. генерації. В основі цієї ідеї – т. зв. міфол. концепція часу: існування первин. темпорал. пласта як «першого» (сакрал.) часу, де побутують творці історії, та «вторин.» (профан.) часу, в котрому живуть нащадки. Як приклад – міф про «золотий вік», який у протонац. або нац. історії протиставляють сучасності («золота доба» козащини – кріпосниц. епоха). Первісні сюжети М. і. присвяч. становленню відповід. системи, яка впорядковує поперед. етносоц. безлад (міф про походження певного обраного народу – «арій. міф», «сармат. міф», «кельт. міф»). До класич. сюжетів М. і. належать героїко-генетичні міфи-легенди про «батьків-

переселенців», «предків-засновників», істор.-рев. епос, славетні істор. звершення тощо. У традиц. і, частково, передмодер. суспільствах М. і. був засобом соц., етніч., реліг. консолідації тієї чи ін. спільноти (календарні свята, аграрні культи, сакрал. дієства, пов'язані з класич. міфологією тощо). У тоталітар. суспільствах і за авторитар. режимів зазвичай практикують заходи, пов'язані з ідеол. сюжетами М. і. (рад. першотравн. демонстрації, нацист. обряди посвяти, урочисте й показне обрамлення роботи комуніст. і нацист. парт. з'їздів), покликані продукувати масову ейфорію. Окреме місце посідають М. і., пов'язані з есхатол. (міф про «кінець світу») та соціально (національно) прогност. чи утопіч. сюжетами (міф про побудову «світлого комуніст. майбуття», планетар. тріумф «арій. раси», месіан. призначення певного народу або нації). Багато міфол. сюжетів запозичували різні культури, напр., М. і. про вибір віри, з яким по-в'язана християнізація деяких народів середньовіч. Європи. У 19–20 ст. М. і. відіграв важливу роль у генезі багатьох літ. сюжетів, поширенні низки укр. міфообразів («Великий Луг-Батько», «Січ-Мати», «Дике Поле» та ін.), тем, персонажів, колектив. опозицій (козак–лях, козак–москаль) тощо. Міфол. конструкції, або міфорелікти (славне, героїчне козац. минуле) побутують в укр. преромант. («Історія русів») і романт. («Книга буття українського народу», «Кобзар» Т. Шевченка) наративах. Модерніст. естетика та філософія у світ. соціогуманітаристиці й культурі спричинили застосування М. і. як інструменту впливу та формування колектив., масової свідомості. До міфотворчості вдавалися репрезентанти неоромант. історіописання т. зв. бездерж. європ. націй (укр., чес., польс. та ін.), котрі прагнули оновити проекти «винайдення» нац.-державниц. традицій та актуалізувати пошуки свого місця в системі європ. модерну (в укр. історіографії неоромант. тенденції виразно присутні у працях В. Липинського, С. Томашівського). У типол. плані виокремлюють низку традиц. сюжетів нац. М. і., які мають легітимац. призначення у контексті апології нац.-державниц. ідей про етнічну однорідність (перебільшення ступ. етніч. консолідації в домодерну давнину); автохтонність (обстоювання ідеї про надзвичайно давні витoki нац. культури та мови); прабатьківщину (проекти етнополіт. конструювання нац.-держ. буття за рахунок т. зв. істор. тер. давнього розселення етносу); політ., культурну або лінгвіст. спадкоємність (абсолютизація традицій наступності з певною державою, культурою, цивілізацією, етносом); «етнічну родину» (зазіхання на культурну спадщину споріднених етносів чи націй); походження або давніх предків (намагання ідентифікувати своїх пращурів з відомими народами класич. давнини чи середньовіччя); тисячолітню (і навіть тривалішу) безперервну й гомогенну нац. історію (ігнорування або ретушування культур., етнополіт. розривів і розломів у істор. бутті народу); подію чи міф-подію (трактування знакових, доленос. звершень у нац. чи соц. історії, їхніх причин, мотивацій та ролей учасників); нар. сказання або міф-переказ (пам'ять про нар. чи нац. славу, незвич. випробування, жертвенну спокуту); героїв (фундатори держави, уславлені політ. і військ. вожді) тощо. Ідеологи й політ. провідники 20 ст. активно використовували родовий досвід людства в побудові низки псевдо- та неоміфологій для реалізації різних політ. проектів – від формації тоталітар. і авторитар. режимів до

просування демократ. моделей. Провідне місце у політ. неоміфології посідають конструкції, які легітимізують тоталітар. порядок: ритуали пошанування «героя-вождя» за нацист. і рад. режимів, образи-міфологеми новіт. героїв (арій. «надлюдей», пролетар. «висуванців»), що драматизують і навіть театралізують різні форми сусп. буття, насамперед виробництво (соціаліст. змагання «ударників», «битва за врожай» тощо), атмосферу повсякден. побуту й родин. відносин («герой. вчинок» Павлика Морозова), ідеологічно дозволені види творчості, спорт. змагання (11-і [Олімпійські ігри](#) 1936 у Берліні). Апогей штуч. міфотворчості – часи тоталітаризму, коли М. і. став одним із осн. засобів маніпулювання сусп. свідомістю у нацист. Німеччині (міф про тисячоліт. Райх) та в СРСР (міф про квазіспільноту – рад. народ). Сучас. М. і., незважаючи на його іррац., суперечливу природу, раціоналізується засобами спрямованого навіювання на масову свідомість: пропагандою, агітацією, медій. шоу, продукуванням штучно сконструйов. міфол. образів, завуальов. і прихов. ідеол. супроводженням інформ. потоків у ЗМІ й мультимедіа (кінопродукція, мережа Інтернет) тощо. У теоріях масової комунікації проблематику міфу порушують у розробленні технологій і механізмів вербал. та невербал. маніпулювання масовою свідомістю, насадження певних стереотипів поведінки, мислення, споживання, моди і мист. уподобань. Роль традиц. героїв минулого знач. мірою заступили чи підмінили міфол. образи провід. персонажів кінофільмів, реклам. роликів, відеокліпів, літ. бестселерів і навіть популяр. блогерів (осіб, які ведуть мережевий журнал чи щоденник подій, іноді приват. й інтим., і виставляють його для публіч. доступу в Інтернеті). Своєрід. ф-кою з виробництва нових міфів про героїв у 20 ст. став Голлівуд (р-н м. Лос-Анджелес, США, де розташ. найвідоміші кіностудії), який поширив свій вплив на всю планету. Продукування новіт. М. і. пов'язане з кардинал. трансформаціями свідомості «масової» людини, яка прагне віднайти орієнтири у сучас. світі. При цьому особл. місце посідає повсякден. М. і. – своєрідне опредметнення колектив. фобій і переживань, представлених у вигляді яскравих та доступ. образів масових очікувань, страхів і надій (образи ворога, «сильного», «мудрого», «доброго» провідника нації чи керманича країни, патерналіст. «держави-батька» та ін.). Він відтворюється на рівні спонтан. життєвого досвіду і побут. свідомості, а також під час кризових ситуацій, які вимагають колектив. соц. дії, і є способом масового переживання та колектив. віри у сподіване вирішення зловідн. проблем соц. життя. Важливу роль у сучас. масовій свідомості відіграє М. і. про героя, що надає самоцін. значення індивід. екзистенції «масової» людини, створює для неї ідеал. зразки поведінки («соц. гвинтика», «універсал. споживача», «мученика-месника», «фаната-вболівальника», «борця-патріота» тощо). Відтак міфи легітимізують і запроваджують у соц. практики нав'язані зверху стереотипи поведінки, а людина включається до адаптац. механізму існуючого громад. порядку (міфи про «амер. мрію», «технол. суспільство», «соц. суспільство заг. благоденства» та ін.).

Укр. міфи постали на перетині кількох культур. традицій – сло-в'ян., вибуд. на індоєвроп. і пра-слов'ян. міфол. моделях світу, й антич. і християн. міфосприйнятті, що зумовило

надзвичайно складну рецепцію різних міфол. картин світу в укр. М. і. З доби античності праукр. (згодом – укр.) культур. простір був ареною поширення багатьох міфів. Тривале перебування укр. земель у складі різних держав (Золотої Орди, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Рос. імперії, СРСР та ін.), які належали до різних соціокультур. або цивілізац. комплексів, спричинило циркуляцію різноманіт. істор. міфів, більшість з яких постанала в руслі рос. нац. традицій та різноманіт. імпер. практик. Найпоширеніші рос. М. і. – Моск. держава як серцевина й основа для Рос. імперії та СРСР і водночас гол. та прямий спадкоємець Київ. Русі; моск. експансіоніст. місія (т. зв. збирання руських земель); Москва як єдина наступниця візант. культур. і політ. традиції («Москва – третій Рим»); Московщина як провідник антитатар. хрест. походу – підкорення м. Казань і Астрахань (нині обидва – РФ) у серед. 16 ст.; рос. завоювання Білорусі й приєднання України як реліг.-політ. (православ.) місія моск. царів. Серед польс. М. і. провідне місце щодо укр. історії посідали міфи про сармат. походження; цивілізац. місію польс. католицизму на «сх. кресах» (укр. і білорус. землях); Річ Посполиту як «житницю» середньовіч. і ранньомодер. Європи та її ідеал. держ. устрій для всіх народів; культурне призначення катол. Польщі як охоронця європ. християн. цивілізації від мусульман., турец.-татар., а згодом – атеїст., більшов. світів. За тоталітар. доби укр. минувшина стала об'єктом цілеспрямов. міфотворчості ідеологів рад. режиму, які наслідували старі рос. імпер. традиції й адаптували їх до новіт. вимог у контексті досягнення телеол. мети – об'єднання (возз'єднання) історії сх.-слов'ян. народів. Низка «нових» та перелицьов. «старих» імпер. М. і. циркулювала у рад. історіописанні: УРСР – «молодша сестра» РСФРР; єдина історія трьох «братніх» сх.-слов'ян. народів; міфол. схема приєднання України до цар. Росії як «менше лихо» (побутувала від кін. 1930-х рр.); міфічна концепція «добровіл. возз'єднання» України з Росією (відомі «Переяславські тези» ЦК КПРС 1954) тощо. Загалом процес творення рос. імпер. культурно-істор. образів був досить складним, певну роль у ньому відігравали й укр. інтелектуали (у вигляді своєрід., досить суперечливого «діалогу» місц. культур. еліти з провідниками рад. режиму). Масова свідомість пострад. доби з її духом тотал. комерціалізації, відчуттям безмеж. розчарування та готовністю до перманент. викривал. розвінчань стала сприятл. ґрунтом, на якому поширилися паранорм. і псевдонаук. візії – «укр. прочитання» арій. міфу (див. Ю. Канигін, Ю. Шілов), міф про прадавні укр. мову й державу за кілька тисяч років до н. е. тощо. Подібні тенденції побутують і в ін. пострад. країнах, особливо у РФ. У рос. істор. науці навіть запроваджено спец. термін щодо таких міфотвор. праць – фольк-гісторі. Загалом в укр. академ. практиках, з одного боку, відбувається міфологізація низки відомих понять (держави, народу, нації, спільноти, колективу, техніки та ін.), особливо на тлі заг. етнополіт. ренесансу в пострад. соціокультур. просторі; з ін. – поширюються деміфологізація, звільнення від успадк. поглядів, уявлень і дефініцій рад. доби, зокрема від їхнього міфіч. ореолу та символіч. підтексту.

Рекомендована література

1. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. Л., 1876;
2. К., 1992;
3. Вольтман Л. Политическая антропология: Исследование о влиянии эволюционной теории на учение о политическом развитии народов / Пер. с нем. С.-Петербург, 1905;
4. Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое прошлое / Пер. с англ. С.-Петербург, 1908;
5. Чемберлен Х. С. Арийское мировоззрение / Пер. с англ. Москва, 1913;
6. Ле Бон Г. Французька Революція та психологія революцій (уривок) / Пер. з франц. // Хлібороб. Україна. Кн. 2, зб. 2–4. Відень, 1920–21;
7. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Пер. с франц. Москва, 1930;
8. Тренчени-Вальдапфель И. Мифология / Пер. с венгер. Москва, 1959;
9. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. Москва, 1982;
10. J. Armstrong. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia in their Historical Encounter. Edmonton, 1992;
11. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. К., 1992;
12. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. К., 1994;
13. Лосев А. Ф. Миф, число, сущность. Москва, 1994;
14. S. M. Plokyh. Historical Debates and Territorial Claims: Cossack Mythology in the Russian-Ukrainian Border Dispute // The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia. Vol. 1. London, 1994;
15. Грабович Г. Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі // До історії укр. літ-ри. К., 1997;
16. Володихин Д. и др. Империя фольк-хистори // Книга и время. 1998. № 8;
17. A. Wilson. National History and National Identity in Ukraine and Belarus // Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities. Cambridge, 1998;
18. Яковенко Н. М. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // Дух і літера. 1998. № 3/4;
19. Слово о полку Игореве: Мифологические образы Древней Руси. Ростов-на-Дону, 2000;
20. Зварич І. М. Міф і слово в просторово-часовому моделюванні дійсності: Навч. посіб. Чц., 2005;
21. Скринник М. А. Міф у структурі українського романтичного наративу // Мультиверсум: Філосо. альм. К., 2006. № 59;
22. Чорний І. П. Філософський аналіз міфології та релігійного символізму. Чц., 2007;
23. Єкельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. К., 2008;
24. Ясь О. Історія як міф. «Гетьман-відступник» у рецепції М. Костомарова // Гетьман І. Мазепа: постать, оточення, епоха. К., 2008;

25. Myth in history, history in myth. Proceedings of the Third International Conference of the Society for Netherlandic History (New York, June 5–6, 2006). Leiden; Boston, 2009;
26. Галанина Е. В. Миф как реальность и реальность как миф: мифологические основания современной культуры. Москва, 2013.

Бібліографічний опис:

Міф історичний / О. В. Ясь // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-68966>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).